

ДИГРЕСІЯ (ТА ПОВЕРНЕННЯ) «АРТИСТИЧНОЇ КРИТИКИ»

У статті здійснюється спроба теоретичної фіксації «механіки» системних трансформацій, які призвели до того, що в актуальних умовах сучасності «артистична» варіація критики втратила свій голос. На тлі розгортання такої пошукової роботи окреслюються контури дигресивних способів «оживлення» загубленого звучання, а також пропонуються ескізні прорисовки темпоральних та «топографічних» ознак можливого «грунту» сьогоденної «артистичної критики», який був би здатен стати внутрішнім змістом нових (дигресивних) форм останньої, а отже – і метою артикульованих нею вимог.

Ключові слова: дигресія, артистична критика, зміщення, інкорпорація, темпоральність.

В статье осуществляется попытка теоретической фиксации «механики» системных трансформаций, которые привели к тому, что в актуальных условиях современности «артистическая» вариация критики потеряла свой голос. На фоне развёртывания такой поисковой работы очерчиваются контуры дигрессивных способов «оживления» утерянного звучания, а также предлагаются эскизные прорисовки темпоральных и «топографических» признаков возможного «основания» сегодняшней «артистической критики», которое было бы способно стать внутренним содержанием новых (дигрессивных) форм последней, а следовательно – и целью артикулируемых ею требований.

Ключевые слова: дигрессия, артистическая критика, смещение, инкорпорация, темпоральность.

The article contains an attempt of theoretical fixation of «mechanics» of systemic transformations, which led to the fact that in actual (modern) conditions «artistic» variation of criticism has lost its voice. We outline the contours of the degressive ways to «recovery» this lost sounding against the background of the deployment of our search. Also in article offers «rough drafts» of temporal and «topographic» attributes of possible «base» for nowadays «artistic criticism». And this ground perhaps can be an inner contents and purpose of claims of new (degressive) forms of this kind of criticism.

Keywords: digression, artistic criticism, displacement, incorporation, temporality.

Не буде, вочевидь, ані проблемою, ані якоюсь «некрасивістю», якщо запропонована стаття, яка являє собою компактно висвітлення окремого аспекту пошуково-результативної цілісності дещо іншого масштабу, почнеться наразі з певної згоди – згоди з тією думкою, що «ставити під сумнів, здавалося б, незаперечні умови нашого способу життя – це, мабуть, найнеобхідніша послуга, що її ми можемо зробити нашим ближнім і самим собі» [1, с. 9]. Але з прийняттям цього міркування як, загалом, вірного, влучного та навіть дуже й дуже корисного ми переконаємось у його доречності ще раз, коли відчуємо певну «стимулюючу» неповноту, незрозумілість, неясність та притаманний їм питальний неспокій, який знаходить для себе наступну артикуляцію: як бути у тій ситуації, коли ми самі буквально застрягли у наслідках послуги, подібної до тої, про яку говорить нам обрана «стартова» цитата? Послуги, котра, лишивши екстремум своєї критичної (та) розхитуючої потужності десь позаду, перетворилась на послугу «залапковану», тобто на щось радикально інше щодо послуги дійсної, на рух із протилежним напрямком відносно її первинної спрямованості, на перешкоду, ваду й ускладнення, в яких, немов у драговині, в'язнуть всі можливі кроки і рухатися кудись стає вкрай важко.

Ця інверсія, до того ж, не подає себе для сприймання у якості якоїсь навмисної протидії з боку тих, хто робив цю «послугу» до нас і для нас; не виказує вона себе і як відвертий відхід, зрада чи забуття. Її своєрідний «образ» – це, радше, ситуація, коли на ваші невгамовні прохання вам відповіли згодою, коли вам дали те, чого, ви так просили, але замість задоволення у вас (або ж «всередині» вас) при цьому лишилася якась недвижна порожнеча, заціпенілість та нестихаюче відчуття ошуканості. Ця порожнеча, заціпенілість та ошуканість найповніше входять у наші буттєві терени симптомом «критичної німоти», коли німотна сила (а точніше – безсилля) нової позиції лишає нас здатності одночасного «говоріння-про» та «говоріння-проти» (разом із артикуляцією відповідних «альтернативних вимог»).

Отже, йдеться про те, що відгомін «критичної нестримності» визначеного типу (а також місця й часу) у певному розумінні краде голос і скрадає шлях: *голос* тих, хто гостро відчуває необхідність, настійність та значущість *о-голошення* критичних запитів особливого («не-соціального») типу, які, виявляється, навіть зараз не втратили себе між ілюзією власного примарного задоволення, і *шлях*, на яким цей вкрадений голос міг би спричинити відповідний соціальний «відгук» та набути хоч якоїсь міри втілення у плетеві життєвих стратегій. Тож – краде і скрадає. Але чи остаточно?

Принаймні, до останнього часу було вкрай важко сказати, на чому б мали ґрунтуватися критичні запити, які виходять за межі «суто соціальної» критики. Це зовсім не означає того, що вони при цьому були зовсім відсутні, але якщо хтось і формулював їх у той чи інший спосіб, то це було саме *формулювання*, тобто – формування як надання форми та відданість їй. Зміст останньої, втім, був надзвичайно розмитим, невизначеним та зовнішньо – вкрай «неактуальним». Тож і запити ці (чи, скоріше, їх квола подоба) розчинилися безслідно, не набуваючи жодної результативності, та й взагалі – не маючи місця, у яке б вони повинні були влучати.

Тому, пам'ятаючи про те, що «відмова від деяких запитань приховує в собі більшу небезпеку, аніж нездатність відповісти на запитання, які вже стоять на порядку денному» [1, с. 9], дозволимо собі поставити за *мету* здобуття відповіді на таке питання: якщо із критикою як такою (поки що про останню говоримо «взагалі», залишаючи «поза кадром» уточнення щодо способів визначення та розуміння специфіки її варіацій) відбулися зазначені метаморфози, то чому (і як) у якості певного «корегуючого чинника» щодо можливих у сучасності критичних стратегій, а також у якості загальної форми, яку б вони мали в ідеалі набувати для досягнення максимуму своєї ефективності, актуалізується саме дигресія [див.: 7], беручи на себе роль чи не єдиного способу повернення втраченої «критичної компоненти», яка ще не так давно становила із «суто соціальною» критикою досить цілісну комбінацію?

У поставленому питанні одразу ж заявляє про себе необхідність певного уточнення: таке «повернення» у якості зміни напрямку, реактуалізації (у нових формах), переорієнтації не свідчить тут про щось на кшталт вже наявного факту свого беззаперечного повноцінного втілення або ж про потужність власного голосу, виразно чутного звідусіль. Про це йтися поки не може: голос онімілої «критичної варіації» ще тільки має віднайти свою втрачену силу. Проте характер лише своєрідної «відвологи», що ледь починає власне розгортання (без жодних гарантій щодо остаточної успіху), не тільки не знецінює спроб зафіксувати та пояснити цей процес, але й забезпечує їм необхідний ступінь *новизни* та робить їх вкрай *актуальними*. Це зумовлюється тим, що як сама фіксація, так і акцентування передумов, особливостей і можливих наслідків зафіксованого можуть відкривати певне бачення того, яким чином і за якими траєкторіями буде найближчим часом здійснюватися рух у найрізноманітніших соціокультурних площинах, якщо ті, хто має його уособлювати, не втратять свій шанс «не захлинутися». Водночас експлікативна робота у цьому напрямку може надати також і певну «допомогу», виступивши одним із можливих чинників того, аби своєрідні «втрата шансу» та «зв'язання літорості» все ж таки не відбулися. Але, звичайно ж, тільки у своїй єдності з іншими подібними фіксаціями, артикуляціями, а також (і це обов'язково) – разом із належною чутливістю сприймаючих голос вух.

Тепер же дещо повторимось стосовно наступного моменту: так, масштаб і охоплення саме цього розшуку характеризуються вибірковістю і деякою «локальністю», які полягають у фокусуванні, здебільшого, на певних аспектах *соціальної контекстуалізації феномену дигресії*. Але й тут це «сходження» від загального/глибинного до конкретного/поверхневого відбувається так, що ми подекуди перестрибуємо не через одну й навіть не через дві сходинки, адже запропонований огляд являє собою пунктир характеристичних ознак, прикмет та проявів, які несуть максимум ілюстративної функції за даних формальних умов викладення матеріалу: *пунктир* – а отже неповний і уривчастий, *пунктир* – а отже той, що дає загальний обрис і натяк на внутрішню сутність.

Отже, наше просування відштовхуватиметься наразі від того, для чого маркером виступає наступне словосполучення: «Le nouvel esprit du capitalisme». Це – назва роботи, яка була видана у 1999 році в Парижі. Її авторами є французькі вчені Люк Болтанські (Boltanski) та Ев К'япелло (Chiapello). Стислий виклад результатів цієї праці у вигляді статті був надрукований у 2005 році (у журналі «International Journal of Politics, Culture, and Society» [22]),

із російськомовним варіантом якого вже можна ознайомитись в одному з останніх номерів журналу «Логос» [4]. У цьому, загалом, соціологічному дослідженні робиться спроба відслідкувати трансформаційні процеси у певній ідеологічній системі, для позначення якої використовується досить знайоме поняття «духу капіталізму». Вибір методики дослідження при цьому є досить цікавим (хоча й далеко не новим): замість вивчення окремих практик, які, на думку вчених, завжди перебувають у стані мінливості, неспіврозмірності та розсіяння, пошукові зусилля фокусуються на аналітиці текстів, які містять «моральні» (у певному розумінні) настанови щодо цих практик.

Якщо говорити більш конкретно, то методика полягає у вивченні текстів, які присвячені способам організації праці, новим корпоративним формам установ, фірм та підприємств, умовам та особливостям діяльності менеджерів тощо. Аналітична робота ведеться із двома корпусами таких текстів (переважно, це французькі підручники та «професійні» статті з менеджменту): тими, що датуються 1960-ми роками, і, відповідно, 1990-ми. У такий спосіб Болтанські та К'япелло намагаються зафіксувати і описати те, яким чином на даному хронологічному відрізку змінюється той самий «дух капіталізму» (нехай і у формі своєї локальної французької «проекції»), трансформації якого у дещо схожий спосіб вже відслідковували у свій час Вебер та Зомбарт [див.: 6; 7]. Методика виглядає досить переконливою навіть не зважаючи на те, що ступінь входження аналізованих настанов у конкретність відповідних практик, які реалізуються агентами ринку, може зовнішньо виглядати не таким вже й значним. З цього приводу вчені зазначають, що «історична важливість практик, які диктуються подібного роду текстами, набагато більша за їх статистичну розповсюдженість, яку ми могли б зафіксувати у той же період часу» [4, с. 77]. Саме так, адже реалізовані настанови можна розглядати як певні «зразкові практики», тобто «практики, що реалізуються найбільшими транснаціональними корпораціями, вплив яких на економіку значно вищий, аніж можна собі уявити, виходячи з пропорційної кількості робітників приватного сектору (проти загальної кількості робітників), що безпосередньо наймаються ними» [4, с. 77].

Отже, такий підхід має право на життя. І однією з провідних задач, розв'язанню якої він покликаний допомогти, є підтвердження наступного положення: «Якщо ми припускаємо, що критика зазвичай ведеться заради цінностей, які вважаються зневаженими капіталістичним процесом, то будь-яка значна трансформація ціннісної системи, що виправдовує капіталістичний світ, здатна, принаймні тимчасово, дезорієнтувати критичну активність» [4, с. 77]. Саме ця «дезорієнтація критики» і викликає у нас в контексті запропонованого розшуку особливу зацікавленість, тож зупинимось як на особливостях зазначених ціннісних трансформацій, так і способах їх теоретичного «проявлення» більш детально.

Насамперед, відзначимо, що під «духом капіталізму» Болтанські та К'япелло розуміють «ідеологію, котра виправдовує прихильність людей до капіталізму, роблячи його чимось привабливим» [4, с. 77]. Таке розуміння виходить з того уявлення, що капіталізм, у певному сенсі, є «абсурдною системою»: як з погляду робітника (через втрату права власності на результати своєї праці, неможливість роботи поза межами підпорядкування комусь тощо), так і з погляду «капіталістів» (внаслідок залученості до нескінченного, виснажливого, нестабільного процесу накопичення та неможливості вийти з нього). Тож капіталізм має хоча б у якійсь мірі відзначатися своєрідною «спрямованістю на благо», адже саме ця (нехай би якою примарною вона не була) орієнтація надає необхідний мінімум «мотиваційного забезпечення» для учасників капіталістичного процесу.

Але це, власне, означає серед іншого і те, що капіталізм не може (само)визначатися через свою власну («нескінченно-кумулятивну») сутність. Він потребує певної опозиційності, протистояння, опору, тобто – людей, які б завдяки такій своїй (о)позиційності забезпечували перманентне «надання морального ґрунту», якого капіталізму апіорі завжди бракує. Цю постійну «інкорпорацію справедливості» можна розглядати і як специфічну «(не)чутливість» капіталістичної системи, коли остання начебто демонструє «чутливе» сприйняття власної критики у якості каталізатора змін, *але* – змін у рамках того ж таки «духу капіталізму», що означає одночасний прояв ознак «нечутливості» та вибіркості у процесі взаємодії із власним «критичним навантаженням» [див., приміром: 3; 15; 16]. Ці функціональні особливості і зумовлюють собою те, що постає як «дивовижна здатність капіталізму виживати, перетравлюючи частину критики, з якою він стикається» [4, с. 78].

Болтанські та К'япелло також зауважують: «Дух капіталізму міцнішатиме, якщо запропоновані ним виправдання будуть конкретизованими, тобто якщо він робитиме людей, до яких звертається, більш обізнаними у тому, що саме є поставленим на карту, та пропонуватиме їм моделі дій, якими вони реально можуть скористатися» [4, с. 79]. Така конкретизація має завжди відбуватися у трьох взаємопов'язаних вимірах: «надихаючому» (зазвичай пов'язаному із тими чи іншими формами обіцяної свободи); «захищаючому» (що поєднує можливі форми захищеності тих, хто залучається до капіталістичного процесу) та у вимірі «справедливості» (він являє собою актуальний набір аргументів, які апелюють до відповідності пануючої системи почуттю справедливості та демонструють орієнтацію капіталізму на «загальне благо»). У свою чергу, ця «тривимірна» модель є динамічною, адже вона дає змогу побачити певний еволюційний шлях духу капіталізму, коли останній зазнає декількох докорінних трансформацій, які утворюють різні історичні варіації його внутрішньої сутності. [3; 4]

Перша з таких варіацій постає у так званій «родинній» формі капіталізму (XIX – поч. XX ст.; найдокладніше вона описана Зомбартом [див.: 17]). Її «надихаючий» вимір характеризують дух підприємництва, прогрес, свобода від місцевих співтовариств тощо; захищеність забезпечується тут повагою до буржуазної моралі та приватною власністю, а справедливість обґрунтовується за рахунок наявності благодійницької діяльності та особистої допомоги. Уособленням, символічною фігурою, головною «дійовою одиницею» на цій першій капіталістичній «сцені» виступає буржуа. Другий «дух» (30-60-ті роки XX ст.; був, зокрема, глибоко досліджений Гелбрейтом [див.: 10]) втілює себе у формі (та під керівництвом ідеї) великої консолідованої фірми. Натхнення та захищеність для учасників капіталістичного процесу на цьому етапі забезпечуються можливістю кар'єрного просування, довгострокового планування, тісним зв'язком між приватним капіталом та становленням держави загального добробуту тощо; відчуття справедливості підтримується мерітократичним оцінюванням ефективності праці (тобто можливістю отримувати адекватну винагороду за підтверджені дипломом чи ліцензією вміння та навички), а також зрозумілістю та ефективністю цілеорієнтованого керування. Головними дійовими особами цього періоду є компетентні управлінці (*cadres*) та керівники (*directeurs*), ретельно відібрані за результатами особистих показників, продемонстрованих протягом всієї кар'єрної дистанції (що розгортається лише на одній фірмі). [3; 4; 10; 17]

Порівняння другої варіації духу капіталізму із новим етапом розвитку останнього (відповідні трансформаційні процеси починають входити у соціальну дійсність приблизно з середини 80-х років XX ст.) дозволяє французьким дослідникам окреслити обриси нової ключової фігури капіталістичного процесу, а також і особливості вже децю інших умов, за яких вона реалізує свої (відповідним чином трансформовані) набори стратегій; саме це й допомагає прояснити «картину “нового” світу, де ми живемо, разом із характеристиками нового корпоративного героя, якого зараз всюди називають “менеджером”» [4, с. 81]. Отже, три історичні сцени, три виходи на сцену, три герої: буржуа, директор, менеджер. Що ж найрельєфніше характеризує останнього героя та його специфічну «сцену»? А головне – які зміни всередині системи цінностей відповідають цьому третьому «виходу»?

Обрана Болтанські та К'япелло аналітична стратегія уможлиблює чітку фіксацію того факту, що на певному етапі «капіталістичної еволюції» з'явилося та розвинулося «нове уявлення про фірму, яку відрізняє дуже гнучка організація; яка організована навколо проектів; вбудована у мережу; має небагато ієрархічних шаблів; логіка наскрізних потоків заміщає у ній більш ієрархічну логіку тощо» [4, с. 82], але для виявлення глибинних ціннісних зрушень потрібен, вочевидь, спеціальний та більш тонкий інструментарій. У якості останнього автори звертаються до теоретичного конструкту, який Болтанські розробив ще раніше з іншим французьким вченим Лораном Тевено (Thévenot) [див.: 21]. Йдеться про так звану модель «режимів виправдання», яка дозволила виявити шість типів «легітимних порядків» (або «градів»), які, являючи собою набори певних «технік» впорядкування реальності, одночасно задають способи як досягнення соціальної згоди, так і здійснення різноманітних типів критики. Отже, їх шість: град натхнення, домашній град, град слави, громадянській град, ринковий та індустріальний. Втім, наголошуючи на тому, що «у складних сучасних суспільствах, всередині одного соціального простору можуть співіснувати декілька режимів виправдання» [4, с. 84], Болтанські та К'япелло в ході свого дослідження діагностують і те, що на етапі третього духу

капіталізму «виникає нова, все більш впливова логіка виправдання, яка виводить на передній план мобільність, доступність та різноманіття зв'язків, якими володіє людина» [4, с. 86].

Цей новий режим виправдання (французькі вчені пропонують називати його «Проектно-орієнтованим градом») «відсилає до форми справедливості, що властива світу, який складається з мереж (із високим ступенем зв'язності та складності)» [4, с. 86]. Відповідно і базисна фігура, ідеальний актор різноманітних полів та сфер цього нового світу буде володіти своїм специфічним набором якостей, до яких, перш за все, належать активність, високий рівень адаптивності, гнучкість, багатогранність, здатність до ініціювання проектів, відкритість, талант інспірації та мобілізації інших, комунікативність, готовність пожертвувати всім, що може знизити власну мобільність, відмова від довгострокових життєвих планів, а також вміння швидкого та ефективного «міжпроектного перемикавання». Отже, зміни відбулися, вочевидь, не тільки в організаційних формах тих чи інших фірм та підприємств, але й у наявних спектрах поведінкових норм та у способах оцінювання людських вчинків у масштабах всього суспільства. Застосовуючи теоретичну модель «градів», Болтанські та К'япелло розглядають такі зміни у якості трансформацій систем стандартних випробувань. Серед останніх можна виокремити два базисних типи: *випробування сили* та *легітимні випробування*. Відрізняються вони тим, що перше з них не знає обмежень щодо можливих засобів та стратегій, користуючись якими агент соціальної дії буде долати/витримувати це випробування, натомість друге не дає тотального дозволу на боротьбу без правил та «перемогу за будь-яку ціну». [3; 4; 21]

У відповідності з цим, можливий спосіб дії в умовах необхідності долання/витримування таких випробувань також буде мати два варіанти. Перший з них французькі вчені називають «*способом категоризації*», коли дії індивідів проходять крізь системи оцінювання із чітко визначеною та юридично закріпленою «механікою», що завжди відсилає до тих чи інших соціальних конвенцій, а отже має певний «надситуативний» характер. Інший тип позначається як «*спосіб зміщення*». Саме з його масштабною реалізацією і пов'язаний трансформаційний «злам», що дозволив, змінивши умови гри (але не змінивши при цьому ані кінцеві цілі, ані глибинні основи та закони простору розгортання останньої), вступити у неї гравцям нового типу. Ці «стратегічні лінії» актуалізуються тоді, коли якійсь частині агентів не вдається досягти своїх цілей у «реєстрі» легітимних випробувань (попри всі свої намагання, або ж коли ці намагання із самого початку кваліфікуються як приречені на невдачу та просто ігноруються).

Такий спосіб дії «завжди є локальним, фактичним та ситуативним» [4, с. 92]. Ці зміщення, таким чином, при намаганнях свого рефлексування та опису задовольняються відсиланням лише до однієї площини. Болтанські та К'япелло відмічають, що це є саме та площина, яку, приміром, Жиль Дельоз називав «площиною іманентного» [див.: 12; 14]. Саме тому зміщення як таке «позбавлене від будь-якого виправдовувального обмеження, яке припускало б необхідність відсилання до іншого рівня – до того, який, у логіці категоризації, втілює конвенцію еквівалентності» [4, с. 92].

Логічно припустити, що в ситуації, коли такі дії будуть успішними, неодмінно відбуватимуться внутрішньосистемні зміни, які призведуть до певного переформатування поля соціальної гри. Тобто «нові переможці» у такому випадку отримають змогу формувати цінності, що відповідатимуть новій ситуації (надаючи останній статусу самостійного «морального виміру», наче підтверджуючи незмінність варіанта руху до свободи від незмінного початкового пункту несповоди, або ж до демократії крізь неодмінно насильницький акт її встановлення [див.: 9]), а також визначати відповідні нормативні критерії розмежування морально припустимого і неприпустимого («справедливо/несправедливо»), що, у свою чергу, і свідчитиме про становлення нової (трансформованої) соціальної системи. Проте інституціональна фіксація змін всередині «апарату випробувань» є справою складною та поступовою, для якої саме *критика* відіграє вирішальну роль. Принаймні, як вважають Болтанські та К'япелло, саме аналітика, що здійснюється із орієнтацією на виявлення специфіки «критичної роботи» в межах соціального «механізму», дозволяє отримати найчіткіше зображення особливостей досліджуваних трансформаційних процесів. [3; 4]

Отже, «ідея критики має сенс лише тоді, коли існує розходження між бажаною та реальною ситуацією» [4, с. 93]. Оскільки ж такий «розрив» є принципово нездоланим, то й критика має *завжди* виконувати свої функції; виконувати, а отже – звучати, аби у своєму звучанні озвучувати дві мети: «корегуючу» та «радикальну». Наслідками ж прагнення з боку

певних соціальних агентів щодо реалізації останніх є дві можливі реакції з боку системи: *інкорпорація* та (знову ж таки) *зміщення*. Інкорпорація у даному випадку означає ніщо інше, аніж включення відповідей системи на критику (якими б ці відповіді не були) до «механіки» інституціолізованих систем випробувань, а отже такий варіант реагування на критичні запити, власне, і означає безпосереднє легітимуючо-легітимне «контактування» системи із критикою (без будь-яких обхідних маневрів). Останні ж, повторимось, реалізуються тільки у формі партикулярних, локальних, часто завуальованих, неявних зміщень, вибір яких зумовлюється надто складним, недешевим, клопітким, тобто у багатьох сенсах *невигідним* для системи способом інкорпорууючої взаємодії з «критичним навантаженням».

Таким чином, очевидним є факт наявності певної «точки перетину» стратегічних ліній найрізноманітніших соціальних агентів (системних чи контр-системних), яка розташовується у площині позаінституціонального «поля гри». Наявність такого спільного місця маркує собою, серед іншого, можливість раптового, до пори незримого й нечутного, але докорінного перетворення у найглибінніших засадах функціонування соціальної системи. І саме реалізований варіант «оживлення» такої можливості, (причому – у досить своєрідній формі, яка поєднує обидва способи системної реакції, тобто виступає у якості особливого «інкорпорууючого зміщення») ми маємо змогу спостерігати на прикладі як суспільних процесів у Франції, так і у загальноєвропейському масштабі, адже специфіка досліджуваних Болтанські та К'япелло трансформацій добре проектується (тим самим підтверджуючи влучність своєї фіксууючої роботи) на різні випадки тих чи інших західних (пост)індустріальних суспільств, хоч це, звісно ж, і потребує врахування особливостей останніх та відповідного коректування.

Але у будь-якому випадку жодні локальні нюанси не відмінюють факт того, що подібне «інкорпорууюче зміщення» – яку б конкретну варіацію втілення воно не отримало – завжди у якості одного з головних своїх наслідків має «тимчасове обеззброювання критики» [4, с. 95]. При цьому вирішальним для нашого сучасного стану є нерівнозначність такого обеззброювання щодо двох її типів. Нагадаємо, що починаючи з XIX століття ми маємо змогу спостерігати саме за двома лініями розвитку критики. Перша з них (що цілком природно позначається як «соціальна») характеризується фокусуванням на різного гатунку «стражданнях», які зумовлюються чинниками на зразок експлуататорської сутності капіталістичної системи, загальної, всепоглинаючої корисливості, перманентного пригнічення, нерівності тощо, тобто на всьому тому, що заохочує (свідомо чи ні) індивідуалізм та руйнує солідарність.

Інша форма критики (Болтанські та К'япелло пропонують називати її «артистичною») у якості своєї мішені обирає всі ті фактори (а точніше – їх системне підґрунтя), які сприяють масифікації, уніфікації та загальному «усередненню»; фактори, які, замикаючи у жорстких межах варіаційні можливості самоідентифікації, ведуть до «знебарвлення» індивідуального плану людського буття. Цей критичний «голос» спершу лунав, здебільшого, у нечисленних інтелектуальних колах, але протягом XX століття набув власної вагомості у якості повноцінної критичної компоненти, залучившись до процесуальності загальної «роботи критики»: саме він і мав озвучувати «ідеал визволення та/або особистої незалежності, оригінальності та справжності» [4, с. 96]. По-справжньому ж рівноцінну роль відносно критики соціальної артистична критика відігравала під час «французької кризи» 1968 року. Рівень загального «критичного навантаження» був тоді екстремальним, а перші спроби його подолання у формі ігнорування артистичної критики із збереженням уваги до суто соціальної не принесли бажаних результатів, тож єдино можливим способом виходу з тогочасної дестабілізованої ситуації було реальне врахування «артистичних» потреб: саме «цей “другий вихід” передбачав відмову від попередньої системи звичних випробувань <...> на користь ряду *зміщень*» [4, с. 99].

Останні, втілюючись здебільшого у впровадженні нових форм організації праці (форм, які вдало інтерпретуються мовою мереж), і вивели на передній план вже згадувану вище фігуру нового «корпоративного героя» – менеджера, у руках якого опинилися нові способи контролю за робітниками. Більш того: «Зміни природи випробувань та мовчання спантелечених критиків дозволили капіталізму знову розповсюдитись, звільнившись від багатьох обмежень, з якими він зіштовхувався раніше» [4, с. 100]. Але критики не могли не замовчати, оскільки їх усталені методи завжди ґрунтуються на цілком визначеному розумінні специфіки дій типових соціальних фігур, сутності базисних системних структур, інституціолізованих випробувань тощо (тобто – на чіткому уявленні про актуальну соціальну дійсність), а отже перебіг процесів,

які вони вже не здатні були пояснити, середовище некодифікованих вимог та грані активності нових дійових осіб стали нерозбірливими для їхнього розфокусованого критичного погляду.

Варто також відзначити, що таке мовчання було результатом зміщень на двох рівнях, адже якщо втрата мішені у вигляді звичного капіталістичного середовища віднімала голос у соціальної критики, то артистична критика фактично захлинулася у (позірному) задоволенні своїх вимог: «Інкорпорація багатьох елементів артистичної критики до нового духу капіталізму позбавила попередніх критиків підстав для невдоволення та зробила їх нечутливими до легковажності досягнень так званого визвольного руху» [4, с. 99-100]. Підтвердженням та водночас цікавим ефектом такої інкорпорації є своєрідна «зміна статусу» певних теоретичних побудов і, так би мовити, «практично-текстуальних» спроб їх втілення [див., приміром: 12; 13], які спочатку виступали у ролі підґрунтя для критики та слугували конструкціями бажаної альтернативної (соціальної) дійсності з відповідними типами (квазі)суб'єктивності та притаманними їм наборами стратегій, але на даний час фактично перетворилися на вдалі діагностування сучасних форм соціального буття. Тобто, говорячи простіше, цей ефект полягає у тому, що *критика стала описом*: колишня критика стала *теперішнім* описом сучасності.

Зумовленість процесів «обеззброювання» критики також зумовлюється специфічною грою на змішуванні двох сенсів поняття «визволення», що здійснює капіталістична система, відтворюючи власну циклічну структуру, коли періоди звільнення *завдяки* капіталізму чергуються із періодами (умовного) звільнення *від* нього. Дійсно, звільнення можна розуміти і як нівелювання тих чи інших форм пригніченого положення певної частини соціуму, і як позбавлення від будь-яких (наперед встановлених) форм визначеності та обумовленості взагалі. Але ці два типи визволення завжди реалізуються системою у нерівнозначний спосіб [див.: 3], хоча зовні все може виглядати зовсім навпаки.

Звичайно, ніщо не заважає стверджувати, що вимоги поліпшення ситуації по цих двох аспектах свободи є принципово нездійсненними, адже виробництво будь-яких матеріальних цінностей потребує хоча б якогось мінімуму дисципліни (а отже – (само)обмеження) та завжди веде до нерівномірного розподілу капіталу. Тож навіть за умови вписаності вимог справедливості та свободи до самої системи (про що ми вже згадували вище), капіталізові у певні моменти треба вдаватися до їх обмеження заради підтримання свого існування. Проте проблема тут полягає у тому, що сучасна ситуація виступає не наслідком домовленості системи з критикою та діяльністю стабілізації співвідношення потреб та їх задоволення, а результатом прихованого нав'язування свого порядку обхідним шляхом структурного зміщення, яке імітує надання свободи обох типів, насправді ж досить жорстко обмежуючи свободу у другому розумінні при її розширенні (незначним чином і для обмеженої частини соціуму) у розумінні першому. [3]

При цьому варто відзначити, що всі «демаскування» сучасності на зразок тих, які робить, скажімо, Зигмунт Бауман [1], при всіх своїх перевагах все ж таки не враховують певної деталі, адже у картині, яку вони змальовують, присутній соціальний шар, «топос», який *реально* є місцем творчості та свободи (мається на увазі екстериторіальна «каста» сучасної еліти), але не йдеться про те, що й там ця свобода може піддаватися небезпеці, нищитися, або ж просто – бути уявною. Так, «дехто одержує свободу сенсотворчості, а для інших безглуздя перетворюється на місце прописки» [1, с. 19], але і цей «сенса» може бути нав'язаним (навіть для мешканців «вищого», «мобілізованого до мобільності», глобалізованого світового полюсу), і творчість – відносною, «вимушеною» та порожньою, і тотальне внутрішнє безглуздя (разом із його експлуатацією за потребою дня) видається таким, що є приналежним всім вимірам сучасного світу [див., приміром: 20].

Отже, критична робота, вочевидь, потрібна і зараз. Більш того, у наш час вона, можливо, як ніколи вимагає свого відродження із новою силою, але вердикт для актуального стану справ серед іншого містить і таке твердження: «Теперішнє поновлення найпомітніше у соціальній критиці, тоді як артистична критика зберігає мовчання або набуває клішованої (а тому неефективної) форми» [4, с. 100]. Але ж це мовчання означає *нашу безмовну згоду із черговим поневоленням*, причому тепер ще й з перспективою втрати здатності до дійсно творчого способу власного буття та відповідного типу «контактування» із культурним спадком, з перспективою у цьому безголосі не тільки більше не сказати нічого дійсно вагомого, але й вже нічого по-справжньому не почути. І ці загрози не виглядають примарними в умовах, коли розглянутий нами «новий дух капіталізму» лишає без змісту старі форми артистичного

«говоріння-проти» (і ми у загальних контурах вже з'ясували – як саме), а те, чого раніше вимагала критика цього типу, зараз – принаймні зовні – вимагає сама система.

Нехай нам і не уникнути співзвучності із міркуваннями тих чи інших теоретиків з приводу «рефлексивності» як провідної ознаки сучасних соціальних процесів [див., наприклад: 2; 18], але у намаганні уявити собі, якими могли би бути шляхи виходу з окресленої ситуації, першим подає себе наступне розуміння: їх обриси мають проступати на фоні усвідомлення того, що вимога якомога щільніше заповнювати власні – начебто звільнені – життєві горизонти є нічим іншим, аніж зовнішнім примушенням, і це примушення саме тепер з особливою силою «підпорядковує собі *внутрішній світ суб'єкта*» [11, с. 110]. Це є вкрай важливим для артистичної критики, яка для свого порятунку має реалізувати, так би мовити, «повернення без повернення» (тобто поновлення свого звучання без використання його старих форм). Іншими словами, у своєрідному *дигресивному «самовідході»*, який повинен у даному випадку починатися з розриваючої процесуальності конкурентного змагання «паузи», артистична критика має здійснити специфічний «крок убік», але – як по відношенню до своїх «вже-відіграних» модуляції, так і по відношенню до експансії того, що інші французькі автори П'єр Дардо та Крістіан Лаваль називають «ринком без товарів» або ж «квазіринком» (із своїми «квазіагентами» та «квазігрошима») [див.: 11].

Мова йде про необхідність долання своєрідного «фетишизму кількості» [11], який, виявляючи абсолютну *«байдужість»* до специфічного характеру конкретних видів діяльності» [11, с. 110], замикає у тотальності вимірювання будь-який аспект людської продуктивності. Власне, така тотальність, виступаючи базисною складовою конструкції квазіринків, і мається на увазі у межах останніх як «спосіб, що змусить індивідів встановити контроль над самими собою та перетворитися на суб'єкт кількісних розрахунків, влаштованих таким чином, що всі ті цілі, які були їм нав'язані, видавались би їм власним бажанням» [11, с. 111]. «Механіка залучення» працює тут як підпорядкування кожного «новій менеджеріальній настанові (*dispositif managérial*)» [11, с. 113], що невідворотно відтворює квазіринкові структури майже на кожному рівні соціального буття, доходючи іноді до абсурду, але у цьому абсурдному підрахунку не втрачаючи ефективності кількісної індексації, необхідної для функціонування ринкової економіки. Всеваддя *змагання* (кожного з кожним) та *страху* (бути «неефективним») – ось основні ознаки того, що нова «контрольована автономія» (або ж «інтеріоризоване примушення») розгортає свої стимулюючі до активності тенета, реалізуючи перенесення конкурентних норм на життєві стратегії тих, хто безпосередньо не займається ринковою діяльністю. Але якщо ми і можемо визнати притаманність/необхідність конкуренції (або ж, якщо завгодно, певних форм «агоністичності» [див.: 19]) у межах тих чи інших соціальних сфер та приналежних їм практик, то було б великою помилкою стверджувати цю необхідність відносно абсолютно всіх вимірів людського буття. Отже, все виглядає так, ніби «конкурентно-забарвлені» експансіоністські техніки, не продукуючи нічого матеріального, «виготовляють дещо більше: нову суб'єктивність – бухгалтерську суб'єктивність, приречену на самовиснаження» [11, с. 115].

Таке самовиснаження (яке резонує із внутрішнім «трансгресивним самовиснаженням»), що є характеристичною ознакою найрізноманітніших вимірів сучасного буття [див.: 7]) деформує способи «чутливої» інтерсуб'єктивної взаємодії, нівелюючи як темпоральність події культурно-трансляційного «отримання», так і внутрішню сутність творчого акту, який також завжди відбувається у власному часі: часі події *Розуміння* [8], часі події *зустрічі*, часі *порушення континуальності*, часі *дигресивної паузи само-від-ступу*. Але варто розуміти, що всі ознаки, співзвучні із вимогами часової «контр-цілісності», які вже входили до складу онімілої артистичної критики [див.: 12; 13; 15], мають наразі бути чітко усвідомленими у своїй специфіці. Аби слугувати ґрунтом (і водночас метою) відновлення сили втраченого критичного голосу, *темпоральні «зони» творчого акту не мають ототожнюватися із короткими протяжностями «проектно-роздробленого» часу невпинної конкурентної діяльності*.

Так, саме кількісно вимірювана *діяльність* є наразі чи не основним мірилом величч/успішності людини, але тепер це поняття вже не дорівнює поняттю «робота» (як оплачуваному виконанню своїх функцій на якійсь посаді), адже «діяльність долає опозицію між роботою та не-роботою, стабільністю та не-стабільністю, оплачуванім та неоплачуванім, <...> між тим, що може бути вимірним у показниках продуктивності, і тим, що неможна оцінити у звітних показниках про виконану роботу» [4, с. 87]. Із набутою особливістю

не виносити «прілий запах кінця шляху» [1, с. 69], сучасна людина змушена «постійно чимось займатися, ніколи не бути поза проектом, без ідей, завжди перебувати у передчутті, готовності робити щось разом з іншими людьми» [4, с. 88], а також – невпинно споживати та насолоджуватися споживанням, адже «звільнення» через споживання це і є, власне, єдиний тип «звільнення», здійсненню якого капіталістична система абсолютно ніяким чином не перешкоджає [див.: 1; 3].

Повертаючись до проблеми (дис)балансу двох аспектів свободи, про які йшлося вище, слід зауважити, що всепоглинаюче розширення «професійної сфери» та збільшення числа реалізованих проектів не тільки не сприяють, а навпаки – перешкоджають можливості «прожити безліч життів», забезпеченій відповідними організаційними формами праці (до реалізації чого, здебільшого, завжди й прагнули носії артистичної критики). Адже якщо всі соціальні відносини становлять лише допоміжний елемент серед інструментарію для вирішення питань працевлаштування та реалізації тих чи інших проектів, то всі життєві простори перетворюються на одноманітну плоску мережу, жорстко орієнтовану на ті види діяльності, які необхідні для економічного виживання людини. [3]

Можна озвучити це становище і завдяки співвідношенню «Freiheit-Sicherheit», у якому свободі протиставляється триєдина комбінація «безпека + захищеність + визначеність» [див.: 1, с. 91-102]. Але після згоди із тією думкою, що у той час, як «результатом прагнення до порядку <...> у період нової й новітньої історії стала вразливість поняття Freiheit, то Sicherheit – головна жертва розширення індивідуальної свободи в “пізньосучасну” епоху» [1, с. 93], треба вчергове дещо додати. Цим уточненням буде акцентування «композиційності» самого поняття Freiheit, яке, розколюючи свою сутність на дві частини, полишає сучасну людину із одним своїм уламком у руках (уламком часткового «родового звільнення», якщо говорити у термінах Болтанскі та К’япелло [3]) разом із ілюзією надання іншого («видового звільнення»). Тобто для сучасної людини втрата твердої ходи відбулася без реальної заміни на танцюючий, «легкокрилий» варіант останньої. Причому крах Sicherheit видається тісно пов’язаним із такою подвійною ошуканістю, а отже він може виступати якраз таки наслідком нерозширення індивідуальної свободи (попри всі бутафорські ознаки реальності цього «дарунку сучасності»).

Таким чином, тотальність моноспрямованих траєкторій невпинного бігу споживаючо-продукуючої діяльності – яка без жодних проблем поглинула вимоги «темпоральної дискретизації», не втративши при цьому своєї нерозривної цілісності – затирає до повної невидимості можливі способи вивільненого буття у творчо наповнених дигресивних уповільненнях (наповнених подіями культурно-трансляційного «резонансу», самоідентифікаційною «роботою», чуливим «зондуванням» іншості тощо). При цьому слід розуміти, що такі уповільнення не тотожні ані вимушеним «життєвим зупинкам» всіх виснажених у нав’язаному бігові індивідів, ані застиганню часу на «задвірках» та «узбіччях» глобалізованого світу [див.: 1], ані в’язким порожнечам задурно отриманої «свободи-ні-для-чого», ані іншим подібним «викривленням часу». Тому повторимо наше застережене зауваження ще раз (але вже з певним корегуючим доповненням): ***аби слугувати ґрунтом, метою та змістом втраченого критичного голосу, вільні темпоральні «зони» (само)творчих актів мають триматися у стані відкритості та у такому триманні відокремлюватись як від коротких протяжностей «проектно-роздробленого» часу невпинної конкурентної діяльності, так і від розтягнутих миттєвостей «мертвого часу», приналежного різним формам та осередкам «буттєвого знесилення».***

Самореалізація, що ґрунтується на такому усвідомленні і є тим, чого має вимагати артистична критика сьогодні, адже будь-які види творчості, свободи, гнучкої самоідентифікації та всього подібного, що відстоюється нею, *мають бути засвідченими цією ознакою*. Окрім надання для них відповідного темпорального виміру, окреслене вивільнення забезпечує вписаність отриманих у такий спосіб результативних форм до простору колективного «сенсотворення». У цьому світлі дуже вдалою видається фіксація того факту, що якими б різноманітними не були горизонти, до яких прямують шляхи самореалізації, остання все ж таки має залежати від цілей, промаркованих певною «внутрішньою цінністю», тобто цілей, які є *гідними* того, аби їх прагнули досягти. Такі практичні орієнтири повинні бути обов’язково співвіднесені із «площиною колективності», а отже перманентна вимога самореалізації у черзі численних різнопланових проектів дійсно вкрай ускладнює формування вільного

співтовариства, яке б мало змогу гармонійно та ефективно об'єднувати окремі життєві стратегії своїх учасників [див.: 3].

Отже, дещо з'ясувавши стосовно необхідності корекції часової передумови втілення «артистичності», треба сказати декілька слів і відносно специфічної «топографії» та форм її приналежного «руху», прагнення до яких також має озвучувати відповідний тип критики. Насамперед, дигресивний (само)відхід має, як видається, нарешті обійти тенета постмодерністських «забобонів» та «фінтів», хоч і не без певного врахування цього типу досвіду (адже він є історично зумовленою актуалізацією у глобальному масштабі певної «буттєвої риси»; риси, яка хоч і має нарешті трохи стишити свою гостроту, але все одно є конститутивним елементом людської «основобудови»). Важко не погодитися із тим, що «гібридизація й поразка «сутності», проголошені в постмодерністських апологіях «глобалізованого» світу, жодною мірою не передають усю складність і гостроту суперечностей, які роздирають цей світ» [1, с. 82]. Тому постійне репродукування постмодерністської «риторики» (особливо у її примітивному, поверхневому варіанті) нічого не дає, а навпаки – нескінченно продовжує тривання епохи «практично повного розриву контакту між освіченими елітами й народом», коли «в еліти немає таких слів, які відбилися б у свідомості народу луною власного життєвого досвіду й життєвих перспектив» [1, с. 82]. Це нескінченне повторення відсуває фактично у нікуди здійснення «рефлексивних», «самокритичних» кроків дигресивним шляхом, який веде до (тепер вже *дійсно*) космополітичного світу, вільного як від «експансії універсалізму», так і від «тиску постмодернізму» [див.: 2].

Втім, сучасні теоретичні діагностування цієї проблематики не дають жодних чітких вказівок, як саме мали б виглядати форми дій у вже розглянутих нами умовах, коли всі можливі прямі «ні» щодо системи у будь-якому випадку належатимуть до «форм опору, які допомагають системі відтворювати себе» [16, с. 463]; в умовах, коли «підтримання дистанції по відношенню до прямої гегемоністичної інтерпеляції <...> лежить в основі роботи сьогоднішньої ідеології» [16, с. 464]. Якись «ескапістські» спроби виходу з цієї ситуації тут теж нічого, вочевидь, не дають. Більш того, «фундаментальний парадокс», який відзначає Жижек у відповідь на всі протиставлення європейської мобільності відстороненій «східності», полягає саме у тому, що «стихійною ідеологією капіталістичної мобілізації сьогодні *вже* стала ідеологія «євродаосизму», участі у грі із внутрішньою відстороненістю, усвідомлення, що це просто гра видимостей, які, у кінцевому підсумку, не мають значення» [16, с. 497]. Наслідком цього, власне, і є горезвісне сучасне перетворення будь-яких дійсно потужних імпульсів до реальних змін на всього лише «компенсаторну роботу поліпшення» [5, с. 158], а отже дійсна «Відмова», за Жижеком, мала б бути відмовою «грати у західну буддистську гру “соціальна реальність – це просто ілюзорна гра”» [16, с. 464].

Але ж така відмова є, радше, певною *передумовою*, але ніяк не готовим «планом дій». Єдиною тактикою, яку достатньо розбірливо озвучує той таки Жижек, є дотримання позиції «я б хотів утриматися» [див.: 16], що означає реалізацію специфічної «не не-дії», тобто подвійної негації, яка, втім, не дорівнює позитивному твердженню. Такий варіант (не)дії (який певним чином переключається із міркуваннями Ульріха Бека стосовно того, що невибір захисту навколишнього середовища свідчить саме про необхідність захисту навколишнього середовища, а ліквідація демократії – про необхідність її порятунку [2]) веде до перетворення індивідів, які його обирають, на своєрідні внутрішньосистемні «сліпі плями». Або ж, іншими словами, – на вкрай незручне, інертне «тупе бугтя», яке у своїй настирливій присутності має без слів і дій випромінювати нестерпну для системи мовчазну загрозу.

Але якщо у рамках капіталізму наявність зовнішнього обмеження провокує та легітимує сам процес [3], то фокусування уваги на тій обставині, що «*відсутність явних обмежень зіштовхує нас із Межею як такою*» [16, с. 427], веде до розуміння наступного: інкорпорована до системи та втілена у різноманітних життєвих аспектах трансгресивність (у формі контрольованої псевдосвободи та перманентної вимоги «товарно-продуктивної» самореалізації) при своїй тривалій інтенсифікації оголює внутрішню межу актуальної системи. Чому б, таким чином, не припустити, що це оголення потребує наступного кроку, що мав би привести «закадрове» відчуття роз'їдаючої порожнечі (яке й спричиняється мимовільним контактуванням із цією «Межею») до свідомих артикуляцій ситуації втрати вищезгадуваних «темпоральних зон позасистемної (само)творчості», прагнення до відвоювання яких мало б замайоріти на знаменах оновленого критичного руху?

При цьому варто розуміти: якщо на даному етапі почати апелювати до якоїсь «локальності» напроти вагу нестримній всепоглинаючій «глобальності», тобто актуалізувати регресивність у тих чи інших її варіантах, то вона, ймовірно, також буде особливим чином «врахованою» та залученою до системи (скажімо, у якихось формах «особливої дбайливості» щодо національної специфіки, самобутності етнічних груп, охорони історичних пам'яток, поваги до «музеїфікованої» культурної спадщини тощо). Тому пам'ятаючи про те, що прямі вимоги абсолютної свободи по двох її вищерозглянутих аспектах закінчилися лише погіршенням становища, треба спробувати «прозондувати» перспективи реалізації, так би мовити, «індивідуалізованого балансу свобод», який має розгортатися в особливих «контамінаціях життєвих світів»: вільно сформованих та жорстко «врізаних» до загального простору капіталістичного світу.

Така стратегія, повторимось, має не відтворювати регресивний шлях сліпої прив'язки до «місцевості» чи замкнення у національному, релігійному, фаховому тощо (адже оживлення та *перевстановлення* якихось субстанціональних форм саме таким чином виглядає у наш час комічно). Сенс полягає у тому, аби виводити із системної експлуатації вже посірілі оспівування «номадичності», «сингулярності» та всіх подібних ознак шляхом нового «освоєння» ретеренізованих «життєвих просторів», де цінність *своєї* ролі, цінність *свого* світу (нехай і у вигляді гнучко обмежених «буттєвих конгломерацій») вже не розчинятиметься у нав'язаній міжпроектній роздробленості та всерозвиваючому конформізмі, але реалізуватиме вільну роботу позаконкурентного (само)творення. Дигресивний «відступ-від-самої-себе» – як один з останніх шансів для артистичної критики – має, отже, шліфувати свій особливий «артистизм», що полягає наразі у вдумливому, уважному, відповідальному (або ж *Відповід(аль)ному* [див.: 7]) монтуванні своєї рольової перспективи; а його «художність» має означати продукування та відстоювання найголовнішого «твору» – свого життя, свого простору, свого дигресивно позиціонованого «контамінаційного світу». Тотальність останніх у масштабах загального соціального простору має бути, у свою чергу, творчо відкритою та орієнтованою на жорстке обмеження виру конкурентного змагання на користь розширення просторів «чутливого контактування», «зустрічності» та «нетривіального», «уважного» розуміння.

Таким чином, у завершальному акцентуванні найсуттєвіших щодо розглянутого проблемного поля моментів повторимо у якості *висновку* наступне. Найважливішим для повернення втраченого голосу артистичної критики, як ми з'ясували, є усвідомлення того, що «новий дух капіталізму» виявляє себе як спосіб досягнення індивідуальної самореалізації *завдяки* залученості до капіталістичного конкурентного змагання, а також і як шлях *звільнення від* капіталізму, що дозволяє добре маскувати у зовнішньо непідробних вимогах звільнення певні механізми, за допомогою яких капіталізм, обіцяючи (і навіть нав'язуючи) підіграну під себе (недо)свободу, у той же самий час розгортає нові форми ще більш «витонченої» експлуатації. Відбувається таке розгортання завдяки поліаспектному системному *зміщенню* у відповідь на «незручність» надмірного критичного навантаження. Але якщо на певному етапі система трансформується завдяки *зміщенню*, то чи не настав час для того, аби онімла *артистична варіація критики* також продемонструвала певне *зміщення* та трансформативний «(само)-від-хід»?

Якщо це дійсно так (а яка ще форма критики мала б озвучувати потреби «не-соціального» типу?), то її сутністю, скоріше за все, повинно стати озвучене усвідомлення необхідності збалансованих (у плані аспектів звільнення) форм «самознаходження», які базуються на дигресивних життєвих стратегіях, а також відзначаються реальним відстоюванням свободи (само)творчості, специфічним типом темпоральності та відповідною («контамінаційною») топографією життєвого світу. Так зрозумілий дигресивний «рух» потенційно здатен, як видається, стати чимось таким, що зможе якомога повніше втілити у життя зміст ошуканих «артистичних» потреб, виступивши також одним із проявів того розуму, який набуває вагомості після кінця розуму [див.: 2].

Отже, ми ще раз отримали змогу переконатись у влучності обраної «стартової» цитати, а також у вірному рішенні відштовхнутися саме від останньої. Тож і закінчити цей компактний «огляд справ» ми дозволимо собі тим, з чого починали, а саме – зі згоди: так, «ставити під сумнів, здавалося б, незаперечні умови нашого способу життя – це, мабуть, найнеобхідніша послуга, що її ми можемо зробити нашим ближнім і самим собі» [1, с. 9]. Але тепер на тлі цього

прийняття ми відчуваємо не початкові інтонації незрозумілості та неповноти (разом із характерним для них питальним неспокоєм). Зовсім навпаки – ми сприймаємо чіткі обриси відповіді, яка знаходить для себе наступну застережну артикуляцію: у своїх намаганнях критично «говорити-про(ти)» і цим самим – продовжувати тривання «фундаментальної послуги» (послуги коливання та розхитування основ, котра *не має припинятися ніколи*) ми повинні бути впевненими та нестримними навіть у найзаспокійливіших умовах сучасності з усіма її ілюзіями, котрі проступають навколо нас у формі стоголосих породжень примарної «всеможливості вже зараз».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман; [пер. з англ. І. Андрущенко]. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. – 109 с.
2. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек; [пер. з нім. О. Юдіна]. – Київ: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
3. Болтански Л. Новый дух капитализма / Люк Болтански, Эв Кьяпелло; [пер. с фр. под общей редакцией С. Фокина]. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 976 с.
4. Болтански Л. Новый дух капитализма / Люк Болтански, Эв Кьяпелло; [пер. с англ. Н. Савельевой, О. Журавлёва] // Логос. – 2011. – № 1(80). – С. 76-102.
5. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Бернгард Вальденфельс; [пер. з нім. В. І. Кебуладзе]. – Київ: ППС, 2004. – 206 с.
6. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер; [пер. с нем.] // Вебер Макс. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 61-284.
7. Голубенко О. В. Між тиском нормалізації та «вибухом порядків»: трансгресія меж і дигресія «на межі» / О. В. Голубенко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Філософські перипетії. – Харків, 2011. – № 952. – С. 68-81.
8. Голубенко О. В. Розуміння: екзистенціально-феноменологічний погляд (стаття друга) / О. В. Голубенко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Філософські перипетії. – Харків, 2008. – № 830. – С. 100-106.
9. Гройс Б. Политика инсталляции / Борис Гройс // Логос. – 2010. – № 4(77). – С. 109-121.
10. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Джон Кеннет Гэлбрейт; [пер. с англ.]. – М.: АСТ, Транзиткнига; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с. – (Philosophy).
11. Дардо П. Неoliberalизм и капиталистическая субъективация / Пьер Дардо, Кристиан Лаваль; [пер. с фр. А. Маркова] // Логос. – 2011. – № 1(80). – С. 103-117.
12. Делёз Ж. Анти-Эдип. Капитализм и шизофрения / Жиль Делез, Феликс Гваттари; [пер. с фр. Д. Кралечкина]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с. – (Philosophy).
13. Делёз Ж. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Жиль Делез, Феликс Гваттари; [пер. с фр. Я. И. Свирского]. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – 895 с. – (Philosophy).
14. Дьяков А. В. Феликс Гваттари: Шизоанализ и производство субъективности: [монография] / А. В. Дьяков. – Курск: Изд-во Курск. гос. ун-та, 2006. – 246 с.
15. Жижек С. Дразливый субъект: відсутній центр політичної онтології / [пер. з англ. Димерець Р. Й.]. – Київ: ППС, 2008. – 510 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
16. Жижек С. Устройство разрыва. Параллаксное видение / Славой Жижек; [пер. с англ.]. – Москва: Европа, 2008. – 516 с.
17. Зомбарт В. Буржуа / Вернер Зомбарт; [пер. с нем.]. – М.: Наука, 2009. – 443 с.
18. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен; [пер. с фр. Е.А. Самарской]. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
19. Муфф Ш. К агонистической модели демократии / Шанталь Муфф; [пер. с англ. А. Смирнова] // Логос. – 2004. – № 2(42). – С. 180-197.
20. Хюбнер Б. Смысл в бес-СМЫСЛЕННОЕ время: метафизические расчеты, просчеты и сведение счетов / Бенно Хюбнер; [пер. с нем. А. Б. Демидова]. – Минск: Экономпресс, 2006. – 384 с.
21. Boltanski L. On Justification: Economies of Worth / Luc Boltanski, Laurent Thevenot; [translated by C. Porter]. – Princeton: Princeton University Press, 2006. – 400 p.
22. Boltanski L. The New Spirit of Capitalism / Luc Boltanski, Eve Chiapello // International Journal of Politics, Culture, and Society. – Vol. 18, № 3/4, Spring-Summer, 2005. – pp. 161-188.